

**ORTA ƏSRLƏRDƏ TÜRKİYƏDƏ YAŞAYAN
AZƏRBAYCAN ƏSİLLİ ALİMLƏR**

İnci QASIMLI*

Açar sözlər: əsər, XV əsr, alimlər, dövr, elm

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm mərhələlərindən sayılan orta əsrlər tarix baxımdan öz mürəkkəbliyi ilə seçilir. Sultan Yaqub, Şah İsmayıl kimi hökmdarların şeir və sənətə rəvac vermələrinə baxmayaraq, bu dövr siyasi cəhətdən təzadlarla dolu bir dövr kimi tarixə düşmüşdür. Qısa tarixi xülasəyə nəzər saldıqda yaradıcı şəxsiyyətlərin hansı hadisələrlə qarşılaşdıqlarını təsəvvür etmək çətin deyil. Bu dövrdə Azərbaycan söz ustalarının da başqa sənətkarlar kimi, bir sıra ölkələrlə yanaşı, ən çox Türkiyəyə getməsi halları müşahidə olunur. Dili, dini və tarixi mədəniyyətləri yaxın xalqların, sözsüz ki, ədəbiyyatları da bir-birinə yaxın olur və bu, bir əsas sayıla bilər. Lakin azərbaycanlı sənətkarların Türkiyəyə getməsinə doğuran səbəblər həm də aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Siyasi-ictimai vəziyyət.
2. Elmi maraq və təhsil.
3. İqtisadi amillər.

Türkiyədəki Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm hissəsini məhz oraya getməzdən öncə tanınmış şairlər yaratmışlar. Türkiyəyə getmə səbəbi kimi, ədəbi irsləri, şəxsiyyətləri, tutduqları mövqeləri və s. cəhətləri müxtəlif olan bu sənətkarların təəssüf ki, əlimizdə bəzisinin bir, bəzisinin bir neçə, bəzisinin isə ümumiyyətlə, heç bir əsəri yoxdur. Belə müəlliflərin hansısa əsrlərdə, təzkirələrdə, cümlələrdə yalnız adları yazılmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə bağlı tədqiqatlarda ümumi şəkildə XV-XVI əsrlərdə vətəni tərk edərək Türkiyəyə köçmüş şairlərdən danışılır. Bəzən isə sadəcə onların adları çəkilir. Lakin sələfləri, övladları, törəmələri, xələfləri yaradıcı şəxsiyyətlər olan ustadlar da vardır. Daha əvvəllər Türkiyəyə köçmüş, kök, qol-budaq atmış Azərbaycandan olan nəsilin bu dövrdəki nümayəndələrinin irsi də maraq doğurur. Türkiyədəki Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm hissəsini məhz bəzən oraya getməmişdən öncə tanınmış, bəzən isə sonradan məşhurlaşmış şairlər yaratmışlar.

XIII əsrdən etibarən, obyektiv tarixi gerçəkliyin təsiri altında Azərbaycan torpaqlarında əsasən ərəb və fars dillərində yaradılan Azərbaycan ədəbiyyatında doğma dildə yazan şair və sənətkarların sayının get-gedə artdığını görürük. Bu zamandan Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrü bitir və orta əsrlər dövrü başlayır. İzzəddin Həsənoğlu və Şeyx Səfiəddin Ərdəbili kimi lirik şairlər qonşu xalqlarda olduğu kimi, sufi-mistik ideyaları içində alan lirik və epik parçalardan daha çox, canlı həyatla bağlı olan dünyəvi poeziya nümunələri yaratmağa üstünlük verirlər. Həsənoğlunun türkcə üç, farsca bir qəzəli, Şeyx Səfinin kiçik bir divanı bu dövrün anadilli ədəbiyyatı haqqında dolğun təsəvvür yaradır, gələcək böyük poeziyanın bünövrəsinin möhkəm təməl üzərində qoyulduğundan xəbər verir.

Bütünlüklə XIII əsr, XIV əsrin isə ilk onilliklərini yaşayıb uzun bir yaradıcılıq yolu keçmiş Güney Azərbaycan şairi Hümam Təbrizi (1201-1314) də bu dövrün görkəmli ictimai-siyasi xadimi və istedadlı şairlərindən biri olmuşdur. Hümam Təbrizinin “Dəhnamə” (“On məktub”) poeması, fars dilində “Divan”ı məlumdur. O, öz yaradıcılığında sələfi Nizami Gəncəvi sənətindən keyli bəhrələnmiş, onu xoş sözlərlə yad etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox sufizm cərəyanının görkəmli nümayəndəsi kimi tanınmış Şeyx Mahmud Şəbüstərinin (1287-1320) nəsr və nəzmlə yaz-

* AMEA akad.Z.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: iqasml@mail.ru

dığı bir çox əsərləri arasında “Gülşəni-raz” poeması diqqəti daha çox cəlb edir. Fəlsəfi suallar və cavablar şəklində yazılmış bu əsərdə dövrün mütərəqqi dünyagörüşlü ziyalılarını və qabaqcıl elm xadimlərini düşündürən bir çox elmi-ictimai problemlər qoyulmuş və mütəfəkkir şair bilik dairəsində onlara cavab verməyə cəhd etmişdir.

XIV əsrdə Suli Fəqih və Mustafa Zərir kimi Azərbaycan şairləri də Quran motivləri əsasında qurulmuş “Yusif və Züleyxa” mövzusunda ana dilində əsərlər yaratmışlar. Elə həmin əsrin sənətkarı Yusif Məddahın “Vərqa və Gülşə” poeması da anadilli epik şeirin gözəl nümunələrindən sayılmalıdır. Bütün bu əsərlər epik poeziyamızın sonrakı inkişafında müəyyən rol oynamışdır. Bu dövr ədəbiyyatının ümumi inkişaf yoluna nəzər saldıqda XIII-XVI əsrləri vahid ədəbi proses kimi öyrənmək lazımdır. Bu zaman kəsiyində anadilli ədəbiyyat sayca və sanbalca get-gedə güclənir, farsdilli poeziyanı üstələyirdisə də, fars dilində yazıb-yaratmaq ənənəsi hələ ədəbi şəxsiyyətlərin müəyyən bir qismini əhatə edirdi.

Fars dilində yazıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan şair və mütəfəkkirləri – Nəsirəddin Tusi (1201-1274), Marağalı Övhədi (1274-1338), Arif Ərdəbili (1311-?) daha çox Nizami ənənələrinə söykənərək onun ənənəsində əsərlər yaratmağa çalışmışlar. “Əxlaqi-Nasiri” kimi fundamental əxlaqi-didaktik əsərin müəllifi Nəsirəddin Tusinin elmi-fəlsəfi irsi ilə yanaşı, ədəbi-bədii əsərləri də var idi.

Əssar Təbrizinin (1325-1390) fars dilində qələmə aldığı “Məhr və Müştəri” poemasında Nizaminin “Xosrov və Şirin” və “Leyli və Məcnun” poemalarında dahiyənə təsvir və tərənnümünü tapmış saf, ulvi məhəbbət hisslərinə iki gəncin böyük və təmənnəsiz dostluğu prizmasından nəzər salınır.

XIV əsrin şair və hökmdarı Qazi Bühranəddinin yaradıcılığını (1314-1398) ingilis şərqşünası Eduard Braun türk ədəbiyyatlarında dünyəvi poeziyanın ilk nümunəsi elan edərək yüksək qiymətləndirmişdir. Qazi Bühranəddinin “Divan”ında Həsənoğlu və Şeyx Səfi yaradıcılığında formalaşmağa başlayan Azərbaycan bədii dili yüksək səviyyəyə çatır, bir çox yeni, tərəvətli poetik obrazlar və ifadələr sabitləşir, gələcək sənətkar nəsillərinin istifadəsinə verilir. Qazi Bühranəddinin yaradıcılığında ilk dəfə sırf türk poetik janrlarından olan tuyuqlardan istifadə olunur.

Bu dövrdə ədəbiyyatda və ictimai-siyasi fikirdə formalaşmış humanizm prinsipləri xüsusən Seyid İmadəddin Nəsimi (1369-1417) yaradıcılığında öz zirvəsinə çatır. Bu böyük şairin əsərləri təkcə Azərbaycan deyil, bütövlükdə Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında dünyəvilik və humanizmə, demokratizmə doğru iri bir addım kimi nəzərə çarpır. İmadəddin Nəsimi – böyük sələfi Nizami Gəncəvidən sonra ədəbiyyatımızda humanizm, insansevərlik ideyalarının alovlu təbliğatçılarından, carçılarından biri kimi tanınmışdır.

Şairin istifadə etdiyi hürufizm ideyaları yalnız zahiri bir qabıq rolunu oynadığından, bu gün həmin qabıqdan çıxarılmış Nəsimi əsərləri öz dərin humanist məzmunu, insana olan hörmət və məhəbbət hisslərinin zənginliyi ilə çağdaş oxucunu heyran edir. Öz əsərlərini xüsusi şifrlənmiş bir dillə yazan başqa hürufilərdən, ilk növbədə isə mürşidi Fəzlullah Nəimindən fərqli olaraq, Nəsimi zülm və zorakılığa qarşı öz etirazını açıq ana dilində yazaraq sadəcə insanlara çatdırmaq, onlarda qeyri-insani hərəkətlərə qarşı nifrət oyatmaq, etiraz dalğasını gücləndirmək məqsədi güdürdü. Azərbaycan ədəbiyyatında XV əsr istər xronoloji, istərsə də sənətkarlıq cəhətdən Qazi-Nəsimi zirvələri ilə Xətai-Füzuli zirvələri arasında keçid mərhələsidir. Bu dövrdə ölkə ərazisində müstəqil Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin yaranması ədəbi həyatda da müəyyən canlanmaya, anadilli şeirin istər mövzu, istərsə də obraz baxımından inkişafına səbəb olur. Xəlili, Hamidi, Kişvəri, Həqiqi, Süruri kimi əsasən ana dilində, Şah Qasım Ənvar, Bədr Şirvani kimi daha çox fars dilində yazıb-yaradan sənətkarlar bu yüzilliyin ədəbi mənzərəsini müəyyən edirdilər. Bu şairlər arasında Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah Həqiqinin (hakimiyyət illəri 1436-1467) adını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Sələfi Qazi Bühranəddin kimi o da qanlı döyüşlər arasında fürsət tapıb özü ilə gəzdirdiyi qələm-davayı qılınc-qalxanla əvəz etmiş, gözəl bir divan bağlamağa nail olmuşdur. Qazi Bühranəddin kimi onun da taleyi faciəli olmuş, öz soydaşları olan türklər – Ağqoyunlu türk dövlətinin nümayəndələri tərəfindən amansız döyüşlərdə qətlə yetirilmişdir.

XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələrindən biri Nemətullah Kişvəridir. Kişvəri əsasən Nəvai təsiri ilə lirik şeirlər yazmış, bu sahədə Azərbaycan poeziya məktəbinə məx-

sus orijinal poetik üslub nümayiş etdirməyə nail olmuşdur. Xüsusən şeir dili sahəsində, orijinal poetik obrazlar işlətməkdə Kışvəri Azərbaycan ədəbiyyatında unikal mövqe tutur. O, Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun sarayında yaşamış, müasiri, Ağqoyunlu sarayının mülküşşüərası Həbibî ilə tanış olmuşdur. Həbibî, Şahi, Süruri kimi bu dövr şairlərinin yaradıcılığı Xətai və Füzulî poeziyasının formalaşmasında münbit zəmin rolunu oynamışdır. Füzulînin özü Həbibî şeirindən təsirlənmiş və onun bədii təsvir vasitələri baxımından gözəl bir qəzəlinə təxmis yazmışdır.

XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatında bu zamana qədər başqa türk xalqlarının ədəbi dili ilə bir çox cəhətdən müştərək olan Azərbaycan ədəbi dili öz fərqləndirici xüsusiyyətlərini əldə edir və XVI əsrdən etibarən müstəqil bir ədəbiyyat kimi öz ənənələrini davam etdirməyə başlayır. Xüsusən XVI əsr Bağdad ədəbi mühiti milli poeziyanın inkişafına göstərdiyi böyük təsirlə fərqlənir. XVI əsr təzkiyəçisi Əhdi Bağdadinin “Gülşəni-şüəra” (“Şairlər gülşəni”), Şah Abbasın kitabdarı Sadiq bəy Sadiqinin “Məcmül-xəvas” (Seçilmişlər məclisi) təzkiyəsində o dövrün Bağdad ədəbi mühitində yetişmiş bir sıra şairlərin adları çəkilir ki, bunların da Füzulî dühasının yetişməsində oynadığı böyük rolunu inkar etmək olmaz.

XII-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında Renessans ideyalarının Nizamidən sonrakı zirvəsi – Qərb şərqşünaslığında “qəlb şairi” kimi məşhur olan Məhəmməd Füzulidir. Lakin Füzulî sənəti boş yerdə yaranmamış, onun formalaşmasına və bütün gözəlliyi ilə gözlər qarşısında canlanmasına bütöv bir zaman kəsiyi ərzində görkəmli sənətkarlarımız yardım etmişlər. Bunların arasında Füzulînin böyük müasiri və müəyyən dərəcədə mesənəti – böyük Azərbaycan dövlət xadimi və şairi Şah İsmayıl Xətainin (1487-1524) xüsusi yeri vardır.

Şah İsmayıl Xətai Azərbaycanın ictimai-siyasi tarixində müstəsna rol oynamış bir sülalənin banisidir. Xətai şair-hökmdar kimi öz sələfləri Qazi Bürhanəddin və Mirzə Cahanşah Həqiqinin poetik ənənələrini davam və inkişaf etdirmiş, cəmi otuz altı illik qısa ömrü ərzində nəinki yeni bir möhtəşəm Azərbaycan dövlətini qurub genişləndirmiş, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının ana dilində inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Xətainin böyük ədəbi poetikası həm lirik növün müxtəlif janrlarında, həm də məsnəvi-poema janrında yazılmış əsərləri əhatə etməkdədir.

Poeziyada elmiliyə və çoxqatlı poetik fiqurlar işlətməyə böyük əhəmiyyət verən Füzulidən fərqli olaraq, Xətai daha çox sadə xalq dilində əsərlər yazmağa üstünlük vermiş, hətta xalq şeiri üslubunda qoşma, gəraylı, bayatı kimi, klassik poeziya üçün ikinci dərəcəli sayılan poetik örnəklər də yaratmışdır. Şairin qələmə aldığı “Dəhnamə” (“On məktub”) poeması bu mövzuda Azərbaycan dilində yazılmış ilk əsərdir. Poemada Aşiqin Məşuqəyə göndərdiyi on məktub epik-lirik təhkiyə vasitəsilə təsvir edilir. Mətnin içərisində verilmiş qəzəllər isə qəhrəmanların ovqatını çox incəliklə açıqlamağa xidmət göstərir.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı öz əbədiyaşarılığını hər bir tarixi kəsində, hər bir mədəni-ictimai nəsəl üçün yeni rakursda təzahür etməsi ilə gerçəkləşdirir. Bu baxımdan hər bir keçid dövrünün formalaşdırdığı nəslin öz Nizamisi, öz Füzulisi, öz Vaqifi olur və bunlar keçmiş nəsillərin gördüyü Nizamidən, Füzulidən, Vaqifdən fərqlənir; yeni ədəbi-estetik, ictimai-ideoloji funksiyaların daşıyıcılarına çevrilir. Füzulî təkəcə Azərbaycanda deyil, türk dilinin, xüsusən oğuz türkcəsinin anlaşıldığı böyük bir coğrafi-etnik məkanda indiyə qədər də sevilə-sevilə oxunan sənətkarlardan biridir. İraq, Türkiyə, Tatarıstan, Özbəkistan və Türkmənistanda Füzulînin əsərləri indiyə qədər populyar olaraq qalmaqdadır.

Türkiyədə yaşayan yüzlərlə alimlərimizin Türkiyə ədəbiyyatına, siyasi həyatına təsiri danılmazdır. Bu alimlərimizin bir neçəsinin həyatına nəzər yetirək.

Pənahi Təbrizi

Pənahi Təbrizi şair olmaqdan əlavə, XVI əsrin tanınmış nəqqaşdır. Onunla bağlı ilkin məlumat “Gülşəni şüəra”dadır: “Pənahi, əcəm ustad şahqul nəqqaş deməklə məşhurdur və dürlü-dürlü işkəli-ğəribə yazmaqda pəsəndideyi-ustadani-nəzdikdir. Səbiqən, ulmi-zahirə və fənuni-şeyrdə iştigal ilə bir miqdar mərifətdən xəbərdar olduqdan sonra nəqqaşlıq sənətin kəndüyə kar edinüb... nəqqaşanı-çin kibi bimisal... yeganəyi-cəhan olub, neçə müddət padşahınızın karxanəsində hər vəch ilə nəq-

qaşbaşılığa layiq olmuş” (2, 94b). Əhdinin yazdıqları Pənahinin həyat yoluna işıq saçmış, onun istedadı, sənəti ilə şöhrət tapmasından, həm də Anadoluda-Amasyada məskən salmasından, orada Sultan Əhmədlə tanışlığı və yaxınlığından söz açmışdır. Üsyana qalxmış Sultan Əhmədin Yavuz tərəfindən h.917/m.1511-ci ildə edam etdirilməsindən sonrakı 8-9 ildə Pənahi, bəlkə də Sultan Əhmədlə əvvəlki yaxınlığına görə diqqətdən kənar saxlanmışdır. Lakin tale yenidən onun üzünə gülmüş, Qanuni Sultan Süleyman hakimiyyəti dövründə yenidən “nəqqaşbaşı” olmuşdur. Aşıq Çələbi “Təz-kirə”sində Pənahini “nəqqaşlıqda saniyi-mani və zəmini-Rumdə maniyi-zəmanə” sayır: “Həft əsil nəqş yazsa geyrəti həşt-behişt olur”. Aşıq Çələbi həm də Pənahinin bir beytini əsərinə salmışdır:

*Sinəmdəki cərahəti, ey eşk, tazə tut,
Gül kibi saqlə, bir gözəlin yadigarıdır.*

Pənahi Əhdi və Aşıq Çələbidən sonra Makulu, Hikmət, Araslı tərəfindən xatırlanmışdır (6, 68-69, 299). Əhdinin verdiyi yuxarıdakı beytdən əlavə, Əlyazmalar İnstitutundakı B-1745 şifrlı əlyazmada farsca daha bir beyti vardır (3, 56). Bu beytdə vətən həsrəti, qəriblikdən şikayət çaları yer almışdır.

Əkmələddin Naxçıvani

XIII əsrin tanınmış həkimlərindən biri olan, Bəy Həkim adı ilə şöhrət tapmış Əkmələddin Naxçıvani Anadolu Səlcuqlu dövlətində sərbətib, yəni səhiyyə naziri vəzifəsini icra etmişdi (10, 92-93). Əkmələddin Naxçıvani Mövlana Cəlaləddin Ruminin sadıq müridlərindən biri olmuşdu. “Mənaqibül-Arifin”də onunla bağlı bir neçə rəvayət qeyd edilmişdir. Əhməd Əflaki onu Əsrin Hippokratı, Rum həkimlərinin ulularından biri, misilsiz mövlana Əkmələddin Təbib kimi tanıtmışdır (4, 50). Onun əslən Azərbaycanın Naxçıvan diyarından olduğu Cəlaləddin Ruminin oğlu Sultan Vələdin (öl. 1312) “Divan”ındakı bir qəsidədən məlum olur. “Divan”dakı 41 beytlik №387 qəsidənin 1-dən 22-ci beytə qədər olan hissəsi müvəşşəhdir. Yəni beytlərin başlanğıc hərfləri ilə şaquli olaraq, “Əkmələddin Müəyyəd Naxçıvani” adı oxunmaqdadır (9, 230-232). Carl Brockelmann isə onun atasının adının Əbdüllətif olduğunu müəyyən etmişdir (7, 100). Cəlaləddin Ruminin “Məktubat”ındakı XIII, XIV və XXII nömrəli məktublar Əkmələddin Naxçıvanı yazılmışdır. XIII məktub “Hünərvər, gözəl etiqaadlı, özü doğru oğlumuz, təbiblərin fəxri, həkimlərin tacı, Əkmələül-Həqq vəd-Din” cümləsi ilə başlayır. Mövlana Cəlaləddin Rumi bu məktubda Konyadakı “Fəxrəddin Arslan-doğmuş” mədrəsəsinin baş müdərri vəzifəsinin yaxın vaxtlarda boşalacağı, “Qaratay” mədrəsəsinin müdərri Şəmsəddin Mardininin bu vəzifəyə təyin ediləcəyini, “Qaratay” mədrəsəsinin bəzi tələbələrindən isə onun yerinə təyin olunacaq şəxsin onları sıxışdıracağından əndişəli olduqlarını yazır. Məktubun sonunda isə Cəlaləddin Rumi özünün və Hüsəməddin Çələbinin “Qaratay” mədrəsəsi baş müdərriyyəsinə Əfsəhəddin Müid adlı şəxsin təyin olunmasını çox arzu etdiklərini yazmış, Səlcuqluların səhiyyə nazirinə, “bu işi də siz görə bilərsiniz” deyərək müraciət etmişdir (8, 137-138). Yuxarıda Əkmələddin Naxçıvanının Bəy Həkim ləqəbi ilə tanındığını qeyd etmişdik. Hal-hazırda Konyanın Bəy Həkim məhəlləsindəki məscid, bir vaxtlar daha geniş ərazini əhatə edirdi və yanında xəstəxana binası da mövcud idi (10, 66). Məscidin divarlarına indi də diqqətlə baxıldıqda bir vaxtlar onun bitişiyində başqa bir binanın olduğunun müşahidə etmək mümkündür. Osmanlı sultanı Fateh II Mehmedin (1451-1481) dövründə bu bina Bəy Həkim vəqfinin nəzdində olmuşdur. Konyanın müxtəlif yerlərində Bəy Həkim vəqfinə aid mülklər var idi (5, 29). Mövlana Cəlaləddin Rumi ölüm döşəyində ikən yanında təbib Qəzənfər Təbrizi ilə birlikdə təbib Əkmələddin Naxçıvani də var idi (8, 228). Buradan öyrənirik ki, 1274-cü ildə Əkmələddin Naxçıvani hələ həyatda idi. Alimin məlum olan tək əsəri İbn Sinanın “Qanun fit-Tibb” əsərinə yazdığı şərhdir. Əkmələddin Naxçıvanının İbn Sinaya duyduğu heyranlığın həddi onun bu sözlərindən məlum olur: “Keçmiş və indiki hükəmanın (filosofların) ittifaq etdikləri qənaət budur ki, əgər həzrəti Muhəmməddən (s) sonra peyğəmbərin gəlməsi mümkün olsaydı, bu, əlbəttə ki, İbn Sina olacaqdı (10, 66). Əkmələddin Naxçıvanının ölüm tarixi

1274-cü ildən sonraya təsadüf edir. O, Konyada vəfat etmiş və Bəy Həkim məscid və xəstəxanasının yanındakı türbədə dəfn olunmuşdu.

Mövlana Hüseyn ibn Abdullah Şirvani

O, XVI əsrdə Osmanlı imperatorluğunda yaşamış hənəfi məzhəbinə mənsub fəqih idi. Onun Azərbaycandan Anadoluya hansı tarixdə getdiyi məlum deyil. Lakin şah Təhmasibin (1524-1576) Şirvani zəbt etməsindən sonra Səfəvilərin təzyiq və təqiblərindən qurtulmaq üçün vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalan alimlərdən biri olduğunu söyləmək olar. Belə ki, mövlana Hüseyn Şirvani “Əhkamü-Diniyyə” adlı əsərini Osmanlı sultanı Qanuni I Süleymana (1520-1566) təqdim etmişdi. Bu kitab Səfəvilərlə müharibə elan etməyin vacibliyini vurğulayan bir çox fətvanı ehtiva edirdi (1, 280). Qanuni I Süleymanın Səfəvilərə qarşı apardığı hərbi kampaniyalarda mövlana Hüseyn Şirvaninin də rolu olduğu istisna deyil. Biri Konya BYEK, ikisi isə Ankara Milli kitabxanasında olmaqla “Əhkamü-Diniyyə”nin Türkiyədə üç əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Ankara Milli kitabxanasında mövlana Hüseyn Şirvaninin “Seyfül-Qati fi Bəyani-Etiqadir-Rafizi” və “Risalə fit-Təsəvvüf” adlı iki əsəri də mövcuddur. Alim h.947-ci ildə (m.1540) vəfat etmişdi.

Nəticə

Ziyalılar tarixin bütün dövrlərində millətlərin və cəmiyyətlərin düşünən beyni, aparıcı qüvvəsi olmuşlar. Hər bir mütəfəkkir, alim yaşadığı cəmiyyətin, mənsub olduğu millətin və mədəniyyətin tərəqqisinə öz töhfəsini verməklə bərabər, əslində bəşər mədəniyyəti adlandırdığımız nəhəng binaya bir qızıl kərpic qoymuşdur. Təfəkkürləri ilə aid olduqları sivilizasiyaya nəfəs verən nadir şəxslərin düşüncələrinin məhsulu olan əsərləri sayəsində həm də əsrlər boyu yaşamağa müvəffəq olmuşlar. Orta əsrlərdə Azərbaycanın, eləcə də İslam coğrafiyasındakı bir sıra ölkələrin dini, elmi və mədəni həyatında mühüm rol oynamış, düşüncələri və əsərləri ilə keçmişdən günümüzə səslənə bilmiş insanların tərcümeyi-hallarını bizim üçün maraqlıdır. Haqqında məlumat verdiyimiz şəxslər arasında Azərbaycanda, eləcə də bütün cənubi Qafqazda İslamın yayılmasında mühüm rol oynamış alimlər də mövcuddur. Bu baxımdan orta əsrləri siyasi baxımdan olduğu kimi, elmi-mədəni tərəqqi baxımından da Azərbaycan tarixinin ən parlaq dövrü hesab etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. De Slane Mac Guckin, Catalogue des Manuscrits Arabes, Paris 1883-1895.
2. Əhdi Bağdadi. Gülşəni-şüəra. 94b.
3. Əlyazmalar kataloqu, I-II c Bakı, 1963, 1977, 513 s., 91 s. N7;B-1745.
4. Əhməd Əflaki, Ariflərin Menkıbeleri (Trc. T. Yazıcı), C. I-II İstanbul 1989.
5. Feridun Nafiz Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, Ankara 1958.
6. İsmayıl Hikmət, c. II; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, c. I.
7. Karl Brokxelman, Geschichte der Arabischen Litteratur, E.S, C. I, Leiden 1937.
8. Mövlana Cəlaləddin Rumi, Mektuplar, (Trc. Ə. Gölpınarlı), İstanbul 1963.
9. Sultan Vələd, Divan, (Nşr. F.N.Uzluk), s. 230-232, Uzluk Basımevi 1941.
10. Ünver Ahmed Süheyl. Selçuklu Tababeti, Ankara 1940. Tıb Tarihi İstanbul 1943.

РЕЗЮМЕ**Инджи Гасымлы*****Средние века жившие в Турции Азербайджанские ученые******Ключевые слова:*** произведение, XV века, ученые, период, науки

Средние века Азербайджанские ученые паравне с другими мастерами чаще всего по сравнению с другими странами уехали в Турции. Так, как исторически культуры близких народов язык, вера и обычам одиноковые. Естественно литература этих народов ближе к друг други. Следовательно это основа. Причины ухода Азербайджанских мастеров (широком смысле слова) в Турции:

1. Политико-социальное положение. 2. Наука и учебные процессы. 3. Экономические ситуации.

SUMMARY***Inji Gasimli******Medieval Azerbaijani scientists living in Turkey******Key words:*** work, 15th century, scientists, period, science.

During the Middle Ages, Azerbaijani masters of speech, like other artists, along with a number of countries, visited Turkey the most. The languages, religions and historical cultures of the peoples are close, of course, the literature is also close to each other, and this can be considered as a key factor for this tendency. However, the main reasons for Azerbaijani artists to go to Turkey are as follows: political and social situation, scientific interest and education, economic factors.